

شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد و وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی

سیدعلی سادات اخوی^{۱*}، عباس خداشناس^۲

چکیده

متعاقب تأسیس شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۶، وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی در موارد متعددی مورد توجه شورا قرار گرفته است. در این زمینه، ابتدا به نظام بررسی دوره‌ای جهانی می‌پردازیم و سپس بررسی دوره‌ای عربستان در دو دوره سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۳ را تشریح می‌کنیم. در این راستا توصیه‌های کشورهای دیگر به عربستان و پاسخ‌های عربستان به آن توصیه‌ها بیان می‌شود. سپس به گزارش‌های گزارشگران ویژه در سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۴ می‌پردازیم. در بررسی خود از این گزارش‌ها می‌کوشیم موضوعاتی را بیان کنیم که گزارشگران ویژه در زمینه وضعیت حقوق بشر در عربستان بیان کرده‌اند. این گزارش‌ها، گستره‌ای وسیع از موضوعات حقوق بشری از جمله بازداشت‌های خودسرانه، آزادی مذهب، خشونت علیه زنان، حقوق بشر مهاجران، ناپدید شدن اجباری یا غیرارادی، وضعیت مدافعان حقوق بشر، شکنجه و سایر رفتارهای بی‌رحمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز و همچنین آزادی اندیشه و بیان را شامل می‌شود.

کلیدواژگان

بررسی دوره‌ای جهانی، حقوق بشر، سازمان ملل متحد، شورای حقوق بشر، عربستان سعودی، گزارشگران ویژه.

۱. استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. Email: a_sadat@ut.ac.ir

۲. کارشناس ارشد روابط بین‌الملل از دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. Email: Abbas_Khodashenas@Yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۲/۱۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۸/۰۸

مقدمه

شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد در سال ۲۰۰۶ به عنوان نهاد اصلی نظام ملل متحد در زمینه حقوق بشر تأسیس و جایگزین کمیسیون حقوق بشر شد. انگیزه مجمع عمومی از ایجاد یک نهاد جدید، برطرف کردن نقایص و ضعف‌های کمیسیون حقوق بشر و استفاده از تجربیات شش دهه فعالیت کمیسیون برای استقرار نهادی مؤثرتر و کارآمدتر بود. هدف اصلی شورا مانند کمیسیون، ارتقا و حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی در سطح جهان برای همه افراد بدون هیچ‌گونه تبعیض بود. درخصوص اصول راهنمای شورا در انجام وظایفش، مجمع عمومی تصریح می‌کند که این نهاد می‌بایست فعالیت‌های خود را بر مبنای اصول جهانی بودن، بی‌طرفی، پرهیز از اعمال استانداردهای دوگانه و برقراری گفت‌وگو و تعامل سازنده میان دولت‌ها به انجام رساند. نهایتاً این که برای انجام وظایف محوله به شورا، مجمع عمومی دو ابزار عمده را در اختیار آن قرار داده است: نظام بررسی دوره‌ای جهانی و آیین‌های ویژه.^۱

شورای حقوق بشر در مدت چند سال فعالیت خود، گستره وسیعی از موضوعات مربوط به حقوق بشر و همچنین وضعیت حقوق بشر در کشورهای مختلف را بررسی کرده است. این مقاله به وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی از دیدگاه شورای حقوق بشر خواهد پرداخت. در این بررسی به دو دسته از اسناد توجه خواهیم کرد: الف) اسناد منتشره در چارچوب نظام بررسی دوره‌ای جهانی و ب) اسناد منتشره توسط گزارشگران ویژه در چارچوب آیین‌های ویژه.

الف) بررسی دوره‌ای جهانی

هدف از نظام بررسی دوره‌ای جهانی، بررسی وضعیت کلی حقوق بشر در کشورهای عضو ملل متحد هر چهار سال یکبار است. در نظام بررسی دوره‌ای جهانی که از سال ۲۰۰۸ آغاز شد، هر سال وضعیت حقوق بشر در ۴۸ کشور بررسی می‌شود. کشور عربستان سعودی تاکنون دو نوبت در این بررسی دوره‌ای جهانی قرار گرفته است؛ نوبت اول در سال ۲۰۰۹ و نوبت دوم در سال ۲۰۱۳ بوده است.

۱. بررسی دوره‌ای جهانی عربستان سعودی در سال ۲۰۰۹ میلادی

در نشست چهارم گروه کاری بررسی دوره‌ای جهانی از تاریخ دوم تا سیزدهم فوریه ۲۰۰۹، وضعیت حقوق بشر در برخی کشورها از جمله عربستان سعودی بررسی شد.^۲

1. General Assembly, *Resolution Adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/60/L.48)]. 60/251. Human Rights Council, UN Doc, A/RES/60/251, 3 April 2006, p.1-4.*

2. Human Rights Council, *Report of the Working on the Universal Periodic Review -Saudi*

فرایند بررسی دوره‌ای جهانی بدین صورت است که دولت‌های عضو شورا موارد نگرانی خود از وضعیت حقوق بشر در یک دولت را مشخصاً بیان می‌کنند و متعاقب آن توصیه‌هایی را به آن دولت ارائه می‌دهند. دولتی که در معرض بررسی دوره‌ای جهانی قرار گرفته، توصیه‌های کشورهای دیگر را یا می‌پذیرد یا با آنها مخالفت می‌کند؛ در صورت مخالفت، معمولاً آن دولت توضیح می‌دهد که به چه دلیل قادر به پذیرش یک توصیه نیست.

در بررسی دوره‌ای جهانی عربستان سعودی تنوع موضوعات مطرح‌شده به اندازه‌ای بود که تقریباً همه عرصه‌های حقوق بشر اعم از حقوق مدنی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در بر می‌گرفت. موارد زیر مشخصاً از سوی دولت‌های عضو شورا به این کشور توصیه شد: از بین بردن تبعیض علیه زنان، لغو یا تعلیق مجازات اعدام و مجازات‌های بدنی، تضمین حقوق کودکان، عضویت در معاهدات بین‌المللی حقوق بشر، پذیرش درخواست بازرسان برای بازدید از این کشور، رعایت آزادی بیان و عقیده، اصلاح قوانین ملی برای هماهنگی آنها با استانداردهای بین‌المللی مندرج در معاهدات حقوق بشری، فقدان تبعیض علیه اقلیت‌ها، منع اعدام افراد کوچک‌تر از ۱۸ سال، منع شکنجه و هرگونه مجازات بدنی زندانیان، اصلاح سیستم قضایی و افزایش تضمین‌های قانونی برای استقلال قضات، رعایت حقوق کارگران، گنجاندن حقوق بشر در برنامه‌های تحصیلی، افزایش تلاش برای مبارزه با تروریسم.^۱ مهم توصیه‌های ارائه‌شده به عربستان با پاسخ این کشور به آنها، به شرح زیر طبقه‌بندی می‌شود:

۱. پذیرش اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی (پیشنهاد فرانسه و مکزیک)؛
۲. اجازه بازدید گزارشگران سازمان‌های حقوق بشری از کشور (پیشنهاد نروژ) و تعامل بیشتر با این سازمان‌ها (پیشنهاد نیوزیلند)؛
۳. اصلاح قوانین کشور برای تضمین برابری بین مردان و زنان، پیشگیری از خشونت علیه زنان، تضمین عدم تبعیض بر مبنای جنسیت، اعتقادات، قومیت و همچنین عدم تبعیض در مورد کارگران خارجی (پیشنهاد شیلی، نروژ، آلمان و امارات متحده عربی)؛
۴. اصلاح قوانین محاکمه و مجازات افراد کوچک‌تر از ۱۸ سال، از جمله تخفیف حکم اعدام به زندان (پیشنهاد انگلستان)، حذف مجازات بدنی (پیشنهاد آلمان و اتریش)؛
۵. عدم اعمال شکنجه و سایر رفتارهای بی‌رحمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز، بر مبنای اعلامیه جهانی حقوق بشر و کنوانسیون ممنوعیت شکنجه (پیشنهاد کانادا)؛

Arabia, UN Doc, A/HRC/11/23, 4 March 2009, para.1.

۱. فردین، خرازی، "بررسی تطبیقی گزارش‌های دوره‌ای عربستان سعودی و کانادا در شورای حقوق بشر"، پژوهشنامه روابط بین‌الملل، (بهمن ۱۳۸۸: شماره ۴۴)، صص ۶۲-۵۵.

۶. حذف موانع آزادی بیان و ممنوعیت سفر برای مدافعان حقوق بشر (پیشنهاد نروژ).^۱
موضع دولت عربستان سعودی در قبال توصیه‌های بالا به ترتیب به شرح زیر است:
۱. دولت عربستان در پاسخ، به‌طور کلی بیان کرد که اکنون در نظر ندارد به اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی بپیوندد؛
  ۲. دولت عربستان در پاسخ اظهار داشت که اساساً با روش‌ها و چارچوب سازمانی این سازمان‌ها موافق نیست، اگرچه در مواردی برحسب شرایط این اجازه را به برخی از این سازمان‌ها مانند دیدبان حقوق بشر برای بازدید از کشور داده است؛^۲
  ۳. دولت عربستان در پاسخ بیان داشت که این پیشنهاد را فقط در حدود تعهدات خود با کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض علیه زنان خواهد پذیرفت. با توجه به شرط عربستان برای کنوانسیون آنچه به واسطه شرط از حوزه تعهدات عربستان خارج شده باشد برای آن کشور پذیرفتنی نیست.
  ۴. دولت عربستان بیان کرد که این پیشنهاد را فقط در حدود تعهدات خود براساس کنوانسیون حقوق کودک^۳ خواهد پذیرفت. با توجه به شرط عربستان برای کنوانسیون آنچه به واسطه شرط از حوزه تعهدات عربستان خارج شده باشد برای آن کشور پذیرفتنی نیست.
  ۵. دولت عربستان وقوع شکنجه و رفتار غیرانسانی را در این کشور منکر شد و این توصیه را اساساً فاقد موضوع دانست.
  ۶. دولت عربستان تأکید کرد که این توصیه را فقط تا حدی که با مقررات داخلی خود سازگار باشد خواهد پذیرفت و نه فراتر از آن.^۴

۲. بررسی دوره‌ای جهانی عربستان سعودی در سال ۲۰۱۳ میلادی

دور اول فرایند بررسی دوره‌ای جهانی که از سال ۲۰۰۸ آغاز شده بود در سال ۲۰۱۱ به پایان رسید و دور دوم آن از سال ۲۰۱۲ شروع شد. در هفدهمین جلسه گروه کاری بررسی دوره‌ای جهانی در سال ۲۰۱۳ وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی دوباره بررسی شد.^۵

1. Human Rights Council, *Report of the Working on the Universal Periodic Review -Saudi Arabia*, Paras.87/4.13.19.20.23.24.34.
2. Human Rights Watch
3. Convention on the Rights of the Child
4. Human Rights Council, *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review-Saudi Arabia. Addendum:Views on conclusions and/or recommendations, voluntary commitments and replies presented by the State under review*, UN Doc, A/HRC/11/23/Add.1, 9 June 2009, Paras.6.20.21.22.32.33.34.38.39.40.52.53.
5. Universal Periodic Review Second Cycle - Saudi Arabia.at.
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/SASession17.aspx>. Calendar of reviews for

ابتدا پاره‌ای از مهم‌ترین توصیه‌ها را که در جریان بررسی دوره‌ای جهانی از سوی دولت‌های عضو شورا به عربستان ارائه شد بیان می‌کنیم و سپس پاسخ عربستان به این توصیه‌ها را خواهیم آورد.

۱. پیوستن به معاهدات بین‌المللی حقوق بشر و حذف شروط وارده بر آنها: الحاق به میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (سوئد، فرانسه، مالدیو، تایلند، آلبانی، لیتوانی)؛ الحاق به اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی و همچنین پیوستن به موافقتنامه مربوط به مزایا و مصونیت‌های دیوان کیفری بین‌المللی (APIC) (اسلواکی و اروگوئه). برداشت شرط خود بر کنوانسیون حقوق کودک (CRC)، کنوانسیون بین‌المللی رفع هر گونه تبعیض نژادی (CERD) و کنوانسیون محو کلیه اشکال تبعیض علیه زنان (CEDAW) (جمهوری چک، فرانسه، اسپانیا، اتریش و فنلاند)؛^۱

۲. اصلاحات قضایی و حقوقی: اتخاذ یک قانون کیفری منطبق بر استانداردهای بین‌المللی حقوق بشر (اسلوونی و ایرلند)؛^۲

۳. حقوق مدنی و سیاسی: اعمال آزادی مذهب و بیان و تصویب قوانینی برای تضمین حقوق اقلیت‌های مذهبی (بلژیک و اتریش). تضمین آزادی عقیده، مذهب، بیان و پیشگیری نکردن از ورود زائران سوری برای حج گزاردن، خودداری از سرکوب اشخاصی که خواستار اصلاحات سیاسی‌اند و همچنین آزادی و تضمین حقوق بازداشت‌شدگان (سوریه)؛^۳

۴. حقوق زنان و کودکان: پایان دادن به فرمان سلطنتی سیستم سرپرستی مردان و بزرگسالان بر زنان (سوئیس). معرفی حداقل سن ازدواج بالای ۱۸ سال (آلمان)؛^۴

۵. گسترش فرهنگ حقوق بشر در داخل کشور: توسعه فرهنگ حقوق بشر در داخل، براساس برنامه‌های آموزشی (ازبکستان، کوبا). اتخاذ اقدام‌هایی برای افزایش آگاهی در زمینه برابری جنسیتی در همه زمینه‌ها مانند خانواده، کار، سیاست، آموزش و پرورش و... (پاراگوئه، مصر، عمان). افزایش آگاهی با گنجاندن دروس حقوق بشری در برنامه درسی مدارس و دانشگاه‌ها (ارمنستان، جیبوتی، سنگال). همچنین افزایش آگاهی در زمینه برابری جنسیتی از طریق رسانه ملی (کامبوج)؛^۵

۶. مجازات‌های بدنی و اعدام: منع اعدام افراد کوچک‌تر از ۱۸ سال (برزیل، پاراگوئه،

the 2nd cycle (2012 to 2016)

1. Human Rights Council, *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review- Saudi Arabia*, UN Doc, A/HRC/25/3, 26 December 2013, paras.138/2.4.5.6.8.13.14.15.16.21.22.24.25.26.
2. *Ibid*, Paras.138/38.50
3. *Ibid*, Paras.138/169.171.174.193.
4. *Ibid*, Paras.138/36.104.
5. *Ibid*, Paras.138/61.62.64.65.66.67.68.71.97.

جمهوری چک، آلبانی). اعلام توقف اجرای اعدام برای یک دوره زمانی مشخص به عنوان اولین گام برای الغای مجازات اعدام (اسلوونی، سوئد، ایتالیا، لهستان، اسلواکی، آلمان و اسپانیا). پیوستن به پروتکل اختیاری میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی (استرالیا). لغو مجازات‌های بدنی (آلبانی، سوئیس، سوئد و جمهوری چک)؛^۱

۷. عدم تبعیض و خشونت خانگی: حفاظت و حمایت از حقوق بشر برای همه افراد بدون تبعیض براساس جنسیت، خاستگاه، دین یا آداب و رسوم (فرانسه، لهستان، ویتنام). عدم تبعیض آموزش و پرورش در مناطق مختلف کشور (شیلی، دولت فلسطین). ممنوع کردن دستگاه‌های دولتی از درخواست اجازه سرپرست برای اشتغال زنان در بخش دولتی، مخصوصاً در شرایط شکایت زن از مرد به دلیل خشونت در خانواده (ایرلند). اتخاذ سازوکارهای حمایت و جبران خسارت برای قربانیان سوءاستفاده‌های داخل خانواده (فنلاند، لیتوانی، مولداوی، دانمارک، بلژیک)؛^۲

۸. همکاری‌های بین‌المللی در زمینه حقوق بشر: دعوت از گزارشگر ویژه درخصوص حقوق بشر مهاجران و همچنین گزارشگر ویژه درباره اشکال معاصر بردگی برای ارزیابی وضعیت کارگران مهاجر داخلی (شیلی). دعوت از گروه کاری درخصوص تبعیض علیه زنان (مکزیک)؛^۳

۹. مبارزه با قاچاق انسان: تنظیم برنامه‌هایی برای ارتقای آگاهی کارگران در زمینه مبارزه با قاچاق انسان (قطر). حمایت از قربانیان قاچاق انسان و همکاری با کشورهای فرستنده کارگران (مولداوی، امارات متحده عربی). ترویج اصل شفافیت در جهت مبارزه با فساد در زمینه‌های قاچاق انسان (سنگاپور، مالزی، آذربایجان)؛^۴

۱۰. حقوق کارگران: گسترش دامنه شمول قانون کار به طوری که همه کارگران مهاجر را دربرگیرد (نیوزیلند)؛^۵

۱۱. حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی: ادامه اقدام‌های انجام‌شده برای پیشبرد حقوق اجتماعی و فرهنگی مردم (ازبکستان). ادامه برنامه‌های اجتماعی (ونزوئلا). عدم تبعیض در آموزش و پرورش در مناطق مختلف کشور (دولت فلسطین). اتخاذ قوانینی برای تضمین حق اقلیت‌های مذهبی به ساخت و حفظ مکان‌های عبادتی خود (اتریش)؛^۶

۱۲. مبارزه با تروریسم: انجام اقدام‌های مقتضی برای مقابله با تروریسم (مکزیک، لبنان، سوریه). اقدام عملی و مؤثر برای پاسخ به درخواست کشورهای دیگر درخصوص بازگرداندن

1. *Ibid*, Paras.138/40.118.119.120.121.122.127.128.129.

2. *Ibid*, Paras.138/70.94.112.135.136.143.157.183.189.190.215.

3. *Ibid*, Paras.138/86.89.

4. *Ibid*, Paras.138/72.80.131.132.133.159.160.

5. *Ibid*, Paras.138/195

6. *Ibid*, Paras.138/185.186.187.190.193.

دارایی‌های به سرقت رفته و استرداد اشخاصی که در نقض حقوق بشر و فساد دست داشته‌اند (تونس).^۱

پاسخ‌های عربستان به توصیه‌های بالا به ترتیب، به شرح زیر است:

۱. حکومت عربستان به برخی از معاهدات بین‌المللی پیوسته است و در صورت تشخیص لزوم پیوستن به معاهدات دیگر این کار را انجام خواهد داد. حق شرط نیز حقی است که توسط قوانین بین‌المللی تضمین شده است؛ لذا عربستان خود را مجاز به استفاده از این حق می‌داند و در صورت لزوم از آن استفاده می‌کند؛^۲

۲. مجازات اعدام، مجازاتی است که توسط قانون اسلامی مقرر شده است و هیچ قدرتی قادر به لغو یا تغییر آن نیست. در بیشتر موارد قوانین جدید مطابق با استانداردهای بین‌المللی وضع شده‌اند که مراحل قانونی خود را برای اجرایی شدن طی می‌کنند؛^۳

۳. عربستان هیچ توضیحی در قبال موارد ادعایی نقض حقوق مدنی و سیاسی ارائه نکرده است؛^۴

۴. در خصوص حقوق زنان و کودکان، عربستان به ظاهر با بیشتر توصیه‌ها در این زمینه موافقت کرده است. اما توصیه‌هایی که با آنها موافقت شده جنبه حاشیه‌ای و کم‌اهمیت دارند. درباره موضوع اساسی در این زمینه، یعنی برداشتن شروط وارد شده بر کنوانسیون حقوق زنان و کودکان، عربستان همچنان بر حفظ شروط خود تأکید کرده است؛^۵

۵. عربستان در این زمینه توصیه‌ها را بدون هیچ توضیحی پذیرفته است؛^۶

۶. به گفته حکومت عربستان حکم اعدام اغلب برای مهم‌ترین جرایم صادر می‌شود که آن نیز متعاقب یک محاکمه عادلانه مطابق با استانداردهای بین‌المللی انجام می‌شود. با توجه به تعریف کودک در قوانین پادشاهی عربستان، چشم‌پوشی از مجازات اعدام برای همه افراد کوچک‌تر از ۱۸ سال امکان‌پذیر نیست. براساس برداشت حکومت عربستان، مجازات‌های بدنی تجویز شده در دادگاه‌ها، ناقض ماده ۱ کنوانسیون منع شکنجه نیست؛^۷

1. *Ibid*, Paras.138/161.216.217.219.

۲. مجلس حقوق الإنسان، تقرير الفريق العامل المعنى بالاستعراض الدورى الشامل-المملكة العربية السعودية. إضافة: آراء بشأن الاستنتاجات وألوة التوصيات والالتزامات الطوعية والردود المقدمة من الدولة موضوع الاستعراض، وثيقة الأمم المتحدة، A/HRC/25/3/Add.1، فقرة ۶. (تا زمان نگارش این مقاله، متن انگلیسی پاسخ‌های عربستان منتشر نشده بود، بنابراین منبع ما متن عربی تسلیم تسلیم شده توسط عربستان است).

۳. همان، پاراگراف ۷. ۸.

۴. همان، پاراگراف ۹. ۱۰.

۵. همان، پاراگراف ۱۱. ۱۲.

۶. همان، پاراگراف ۱۳.

۷. همان، پاراگراف ۱۴. ۱۵. ۱۶.

۷. نظام حاکم در پادشاهی عربستان به گونه ای است که زنان برای انجام کارها به اجازه شخص دیگری (مردان) نیاز دارند، اما مردان باید در صورت بروز خشونت خانگی پاسخگو باشند؛^۱

۸. عربستان با ادامه همکاری‌های مثبت در این زمینه مانند: سازوکارهای بین‌المللی شورای حقوق بشر (دعوت از گزارشگران ویژه برای بازدید از کشور) موافق است و زمان آن را نیز در آینده تعیین خواهد کرد. همچنین عربستان علاقه خود را به اجرای توصیه‌های پذیرفته‌شده، با تأکید بر گفت‌وگو در چارچوب سازوکارهای سازمان ملل متحد ابراز کرده است؛^۲

۹. عربستان، قاچاق انسان در کشورش را پذیرفته است، اما تأکید می‌کند که تلاش خود را در برچیدن آن انجام داده است و خواهد داد؛^۳

۱۰. در قوانین عربستان، حقوق کارگران مشخص است و بیش از این دولت قادر به حمایت از آنها نیست، زیرا حمایت از کارگران بر عهده کارفرمایان است؛^۴

۱۱. در این زمینه عربستان با توصیه‌ها موافق بوده است؛^۵

۱۲. عربستان سعودی بیان کرد که باید به کمک‌های عربستان در زمینه مبارزه با تروریسم توجه شود و بعضی از اتهامات را در این زمینه نادرست می‌داند.^۶

در جمع‌بندی از دو بررسی دوره‌ای سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۳، باید گفت که تعداد توصیه‌های ارائه‌شده از سوی دولت‌های عضو شورا در سال ۲۰۱۳ به مراتب بیشتر از دوره پیش بوده است (۲۲۵ توصیه در سال ۲۰۱۳، در مقابل ۵۳ توصیه در سال ۲۰۰۹)، و به تبع آن پاسخ‌های دولت عربستان نیز بیشتر بوده است. بدون توجه به این جنبه کمی، به نظر می‌رسد از جنبه محتوا توصیه‌های ارائه‌شده در سال ۲۰۱۳ کمابیش در همان زمینه‌هایی بوده است که در دوره پیش نیز بیان شده بود. بنابراین درمی‌یابیم که دولت‌های عضو شورا اقدام‌های انجام‌شده از سوی عربستان در سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۳ را در پاسخ به توصیه‌های ارائه‌شده در سال ۲۰۰۹ کافی و قانع‌کننده ندانسته‌اند.

ب) گزارش‌های گزارشگران ویژه (۲۰۱۴-۲۰۰۸ میلادی)

یکی دیگر از سازوکارهای نظارتی شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، آیین‌های ویژه است. از

۱. همان، پاراگراف. ۱۷.

۲. همان، پاراگراف. ۱۸.

۳. همان، پاراگراف. ۱۹.

۴. همان، پاراگراف. ۲۰.

۵. همان، پاراگراف. ۲۱.

۶. همان، پاراگراف. ۲۲.

جنبه شکلی آیین‌های ویژه از سوی یک نفر (به نام گزارشگر ویژه یا کارشناس مستقل) یا یک گروه کاری متشکل از پنج عضو از گروه‌بندی‌های منطقه‌ای (آفریقا، آسیا، آمریکای لاتین و کارائیب، شرق اروپا و کشورهای غربی) انجام می‌شود. این گزارشگران، کارشناسان مستقل و اعضای گروه‌های کاری، از سوی شورای حقوق بشر منصوب می‌شوند و براساس صلاحیت شخصی خود خدمت می‌کنند. همچنین آنها متعهدند که مأموریت خود را با حفظ استقلال، صداقت و بی‌طرفی انجام دهند. وظیفه اصلی این افراد یا گروه‌های کاری، تهیه گزارش و ارائه توصیه درباره یک موضوع خاص حقوق بشر یا یک کشور خاص است و هر سال گزارش سالانه‌ای را به شورای حقوق بشر و مجمع عمومی ارائه می‌دهند.^۱

در بسیاری از موارد، گزارشگران ویژه یا گروه‌های کاری در گزارش‌های خود به وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی اشاره کرده‌اند. در مباحث آینده گزارش‌های ارائه‌شده مربوط به عربستان سعودی در سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۰۸ میلادی را بررسی خواهیم کرد.

۱. بازداشت‌های خودسرانه

در سال‌های گذشته، گروه کاری مربوط به بازداشت‌های خودسرانه، در گزارش‌های خود به مواردی از بازداشت‌های خودسرانه در عربستان سعودی اشاره کرده است. در این راستا در گزارشی که گروه کاری در سال ۲۰۱۱ منتشر کرد تنها به یک مورد بازداشت خودسرانه در عربستان اشاره کرد و «درخواست‌های فوری» (Urgent Appeal) به دولت عربستان ارسال کرد تا در مورد وضعیت وی کسب اطلاع کند.^۲ همچنین گروه کاری در سال ۲۰۱۲، ۴ مورد^۳ و در سال ۲۰۱۳ نیز ۴ مورد^۴ از بازداشت‌های خودسرانه را احراز کرد.

۲. آزادی مذهب

خانم اسما جهانگیر^۵ گزارشگر ویژه در زمینه آزادی مذهب و باور (اعتقاد)، در گزارش سال

1. Special Procedures of the Human Rights Council.at.
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Introduction.aspx>
2. Addendum: Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention-Chair-Rapporteur: El Hadji Malick Sow, UN Doc, A/HRC/16/47/Add.1, 2 March 2011, p.10-12.
3. Human Rights Council, Report of the Working Group on Arbitrary Detention. Addendum .Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention, UN Doc, A/HRC/22/44/ADD.1, 18 December 2012, P.2-4.
4. Human Rights Council, Report of the Working Group on Arbitrary Detention. Addendum: Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention at its sixty-sixth, sixty-seventh and sixty-eighth sessions, UN Doc, A/HRC/27/48/Add.1, 25 June 2014, P.2-3.
5. Asma Jahangir

۲۰۰۸ خود به دستگیری ۴۶ نفر از پیروان فرقه احمدیه که مهاجر بودند اشاره کرد. این عده که در میان آنها زنان و کودکان نیز دیده می‌شد، در ۲۹ دسامبر ۲۰۰۶ بازداشت و سپس از کشور اخراج شدند.^۱

گزارشگر ویژه در گزارش‌های خود موارد بسیاری از تبعیض علیه اقلیت‌های مذهبی در عربستان را بیان می‌کند؛ به‌ویژه شیعیان، اعم از شیعیان عربستانی و غیرعربستانی (برای نمونه دستگیری ۸ معلم شیعه بحرینی که برای گردش به ریاض رفته بودند و به جرم ورود غیرقانونی به منطقه نظامی بازداشت شدند که پس از ۵۵ روز زندان انفرادی و بازداشت طولانی‌مدت، از عربستان اخراج شدند).^۲

گزارشگر ویژه ضمن ارسال دو نامه در سال‌های ۲۰۰۸ و ۲۰۰۹ و درخواست بازدید از عربستان برای تحقیق در زمینه آزادی دین و عقیده، توجه عربستان را به قطعنامه ۶۳/۱۸۱ مجمع عمومی جلب می‌کند که "از ملت‌ها می‌خواهد برای صیانت و ترویج آزادی اندیشه، وجدان، مذهب و عقیده تلاش کنند و تضمین کنند که هیچ‌کس به دلیل مذهب یا باور خود از حق به حیات، آزادی و امنیت شخصی محروم نمی‌شود و هیچ‌کس در معرض بازداشت خودسرانه، شکنجه و رفتارهای غیرانسانی و تحقیرآمیز قرار نمی‌گیرد."^۳

خانم جهانگیر همچنین از عربستان می‌خواهد که به قطعنامه ۴۷/۱۳۵ مجمع عمومی توجه کند. در این قطعنامه آمده است افراد متعلق به اقلیت‌های ملی، قومی، مذهبی یا زبانی، حق برخورداری از فرهنگ خاص خود و متدین بودن به دین خود را دارند و باید بتوانند از زبان و فرهنگ خود آزادانه و بدون تبعیض استفاده کنند.^۴

همچنین گزارشگر ویژه به تبعیض اجتماعی علیه اعضای جامعه شیعه احساء اشاره می‌کند. آنها مجوز کار در مدارس خصوصی یا مهدکودک‌ها را ندارند (احتمالاً برای پیشگیری از ترویج مذهب شیعه، مانع تدریس آنها می‌شوند) و تصدی بعضی مقام‌ها مانند وزیر، شهردار، دیپلمات یا نماینده رسمی دولت در یک سازمان بین‌المللی برایشان ممنوع است. در همین راستا در ۲۲ ژوئن ۲۰۰۸ شیخ توفیق بن‌عامر از جامعه شیعه احساء از استان‌های شرقی عربستان دستگیر شد. وی به دلیل انتقاد از اعلامیه ضدشیعه ۲۲

1. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/7/10/Add.1, 28 February 2008, Paras.234-236.
2. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir. Addendum: SUMMARY OF CASES TRANSMITTED TO GOVERNMENTS AND REPLIES RECEIVED*, UN Doc, A/HRC/10/8/Add.1, 16 February 2009, Para.183.
3. *Ibid*, Para.184.
4. *Ibid*, Para.187.

روحانی وهابی بازداشت شد. در این اعلامیه، شیعیان "کافر"، "خائن" و "خطر بزرگ" برای اکثریت سنی عربستان قلمداد شدند.^۱

گزارشگر ویژه در گزارش خود موضوع تبعیض براساس مذهب یا عقیده و تأثیر آن بر بهره‌مندی از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را مطرح کرد و افزود که ماده ۴ اعلامیه محو کلیه اشکال ناپردباری و تبعیض از دولت‌ها خواسته است که همه تدابیر مؤثر برای پیشگیری و رفع تبعیض مبتنی بر دین یا اعتقاد را در نظر گیرند و حق بهره‌مندی از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی در همه زمینه‌های مدنی، زندگی سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی را برای اقلیت‌ها به رسمیت بشناسند.^۲

در گزارش سال ۲۰۱۱، گزارشگر ویژه نمونه دیگری از تبعیض علیه شیعیان را بیان کرد. محمد العریفی^۳ که از سوی وزارت امور مذهبی، به امامت جمعه مسجد ریاض انتخاب شده بود، در یکم ژانویه ۲۰۱۰ در نماز جمعه، سخنرانی کاملاً تبعیض‌آمیزی علیه شیعیان ایراد کرد. وی خواستار حذف همه شیعیان جهان از جمله شیعیان ساکن عربستان شد. العریفی گفت شیعیان، مؤمنان واقعی نیستند و نظریه خود را بر اصول کفر بنا نهادند که بقایای دین فارسی است؛ آنها خائن و وابسته به ایران‌اند. یک هفته پیش از آن، العریفی در مرز یمن به سربازان دستور داده بود که در مبارزه خود با شورشیان حوثی هر شیعه را که می‌بینند به قتل رسانند. تا زمان انتشار گزارش گزارشگر ویژه، دولت عربستان هیچ اقدامی علیه وی انجام نداده بود و همچنان سخنرانی‌های وی از تلویزیون و رادیو پخش می‌شد. در این راستا، گزارشگر ویژه توجه عربستان را به قطعنامه ۱۲/۱۶ شورای حقوق بشر جلب می‌کند که در آن ناپردباری نژادی و مذهبی و هرگونه تحریک به تنفر و خشونت مذهبی در سراسر جهان محکوم شده است و از کشورها می‌خواهد تا مطابق با تعهدات خود در حقوق بشر بین‌المللی با آن مبارزه کنند.^۴

۳. خشونت علیه زنان

یاکین ارتورک^۵ گزارشگر ویژه خشونت علیه زنان در روزهای ۱۳-۴ فوریه ۲۰۰۸ میلادی از عربستان بازدید کرد. وی براساس یافته‌های خود، گزارشی مفصل به شورای حقوق بشر ارائه داد که در آن موارد خشونت علیه زنان در عربستان سعودی را ارائه کرد. اکنون رئوس گزارش مدنظر را بررسی می‌کنیم.

1. *Ibid*, Paras.185.186.

2. *Ibid*, Para.188.

3. Al-Arifi.

C. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/16/53/Add.1, 14 February 2011, Paras.362-364.

1. Yakin Erturk

عربستان سعودی در سال‌های اخیر پیشرفت‌های فراوانی در زمینه آموزش و پرورش کرده است. آموزش برای همه کودکان ۱۵-۶ ساله اجباری است. نرخ باسوادی زنان در سال ۲۰۰۶ برای زنان بزرگ‌تر از ۱۵ سال ۷۸/۴ درصد و برای زنان ۱۵-۲۴ ساله ۹۵/۵ درصد بوده است. بسیاری از زنان نیز در بخش آموزش عالی مشغول به تحصیل‌اند یا فارغ‌التحصیل شده‌اند.^۱ با وجود این، هنوز نگرانی‌های مطرح‌شده در زمینه آموزش و پرورش پابرجاست، زیرا هدف کلی از آموزش دختران در عربستان، یعنی آماده‌سازی آنها برای ایفای "نقش طبیعی" خود یعنی مادر و همسر که بیش از ۴۰ سال هیچ تغییری نکرده است. همچنین زنان از برخی مطالعات و رشته‌ها (بسته به دانشگاه خاص) مانند مهندسی، و زمین‌شناسی حذف شده‌اند و حق انتخاب در این رشته‌ها را ندارند. تفکیک جنسیتی آثار منفی زیادی بر کیفیت آموزش و پرورش گذاشته، و سبب تخصیص نابرابر توزیع منابع و دسترسی‌ها شده است.^۲

در زمینه اشتغال، مشارکت زنان در سال‌های اخیر افزایش یافته است، اما اصولاً مشارکت زنان در بازار کار به‌ویژه در بخش خصوصی کم است. شاید این موضوع ناشی از یک طرز تفکر کلی باشد که در ماده ۱۴۹ قانون کار (۲۰۰۵) منعکس شده است. براساس این ماده "زنان باید در همه زمینه‌های مناسب با طبیعت خود کار کنند". چنین محدودیت‌هایی هنوز لغو نشده‌اند.^۳ حضور زنان در مناصب تصمیم‌گیری و مدیریتی اصولاً محدود است. در سال‌های اخیر برخی از زنان به سمت‌هایی همچون معاون وزیر یا رئیس دانشگاه و مشاور در امور زنان در مجلس منصوب شده‌اند، اما تعداد این نمونه‌ها اندک است. در مجموع در عربستان نظارت زنان بر مردان در جامعه پذیرفته‌شده نیست. اگرچه مواردی از نظارت زنان بر مردان در پزشکی یا مدارس وجود دارد. بخش خصوصی پتانسیل بیشتری برای ایجاد استقلال برای زنان یا دستیابی آنها به قدرت دارد. مشارکت زنان در امور کم است، اما اجازه دارند در اتاق‌های بازرگانی حضور داشته باشند. اتاق بازرگانی جده، تنها اتاق بازرگانی است که در هیئت مدیره آن زنان حضور دارند.^۴

سرپرستی قانونی زنان توسط مردان، در درجات مختلف برقرار است و جنبه‌های مهمی از زندگی زنان را شامل می‌شود. ظاهراً این نظام ناشی از یک قرارداد یا کنوانسیون اجتماعی برای حفاظت از زنان و همچنین ناشی از احکام مذهبی در خصوص سفر و ازدواج است. در حالی که برخی زنان عربستانی "نازپرورده"، نظام سرپرستی را برای حفاظت از خود ضروری می‌دانند و

1. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*, Yakin Ertürk. Addendum: MISSION TO SAUDI ARABIA, UN Doc, A/HRC/11/6/Add.3, 14 April 2009, Paras.20.21.
2. *Ibid*, Paras.22-24.
3. *Ibid*, Paras.28.29.
4. *Ibid*, Paras.30-32.

به آن افتخار می‌کنند؛ گروهی دیگر از این موضوع شکایت دارند و آن را مخالف ارزش‌های اخلاقی و شخصیت حقوقی آنها می‌دانند. سرپرستی مسئله‌ای است که به شدت استقلال و آزادی زنان را برای انجام فعالیت‌ها و اعمال قانونی خود محدود می‌کند؛ مانند ازدواج، طلاق، حضانت فرزندان، مالکیت و کنترل اموال و همچنین تصمیم‌گیری درباره مسائل خانواده، آموزش و اشتغال. به‌طور کلی سیستم سرپرستی، جایگاه قانونی زنان را متزلزل می‌کند. سیستم سرپرستی در قانون با صراحت قید نشده است، اما برخی از مقررات قانونی خاص وجود دارد که زنان برای دسترسی به برخی از خدمات به اجازه یا حضور یک قیم یا سرپرست نیاز دارند، از جمله ازدواج یا طلاق، سفر و عمل جراحی مربوط به باروری.^۱

فقدان کارت شناسایی^۲ برای زنان، وابستگی آنها را به مردان بیشتر می‌کند. برای نمونه هنگام حضور آنها در دادگاه، برای انجام معاملات مالی و امور اداری. در سال ۲۰۰۱ با وجود مخالفت‌های زیاد، دستورالعمل صدور کارت شناسایی عکس‌دار برای زنان بیان شد، که پیشرفتی بزرگ برای استقلال زنان به عنوان اشخاص حقوقی بود. اما برخی مشکلات مانع از اجرای آن شده است، چرا که بسیاری از زنان امروزه به دلیل عدم پذیرش سرپرست خود یا عدم تمایل خود زنان، کارت شناسایی ندارند. به‌طور کلی مقامات به حضور یک سرپرست برای زنان اصرار دارند، زیرا در مواقعی این مشکل وجود دارد که چهره زنان در عکس شناسایی کاملاً پوشیده است و قابل شناسایی نیست.^۳

از موضوع‌های مهمی که گزارشگر ویژه در گزارش خود بر آنها تأکید می‌کند مسئله خشونت علیه زنان است. خشونت علیه زنان به اشکال گوناگون در عربستان دیده می‌شود: خشونت در خانواده، خشونت در زمینه‌های عمومی و خشونت علیه کارگران مهاجر زن.

تخمین میزان خشونت خانگی در عربستان سعودی به دلیل محدودیت در گزارش‌دهی و فقدان داده‌ها مشکل است. انجمن ملی برای حقوق بشر (NSHR) در سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۶ میلادی، ۷۱۳ نمونه خشونت خانگی و ۶۰۰ نمونه مسائل مربوط به امور شخصی دریافت کرده است. بیشتر این شکایات مربوط به اعمال خشونت‌آمیز، آزار جنسی، توهین و افترا بوده است که خشونت فیزیکی رایج‌ترین آنهاست. ۶۰ درصد این خشونت‌ها از سوی شوهر (یا شوهر سابق) و سپس بستگان (عمدتاً برادران و پدران) انجام می‌شود. براساس شکایاتی که کمیسیون حقوق بشر و انجمن ملی برای حقوق بشر دریافت کرده‌اند، سوء استفاده از قدرت توسط مردان در زمینه‌های گوناگون انجام می‌شود، از جمله نداشتن اجازه تحصیل، ندادن ارث به زنان و کودکان، رهاکردن همسر و فرزندان (از جانب مرد)، مصادره اسناد یا مدارک رسمی مانند کارت

---

1. *Ibid*, Paras.33-36.

2. identity card

3. *Ibid*, Paras.37.38.

شناسایی برای پیشگیری از مسافرت و ممنوعیت زنان از دیدار با فرزندان.^۱ در سال ۲۰۰۶ حدود ۱۳۰۰ دختر به دلیل فرار از سوء استفاده‌های داخل خانواده، در مؤسسات ویژه نوجوانان است، حضور داشتند.^۲

اگرچه سن متوسط ازدواج در سال‌های اخیر افزایش یافته است، هیچ آمار دقیقی برای تعیین میزان ازدواج کودکان (که در حال افزایش است) وجود ندارد. ازدواج کودکان با توجه به سطح اجتماعی و اقتصادی و شرایط خانوادگی و محلی افراد متفاوت است. دخترها ممکن است برای پول یا ملاحظات خانوادگی، توسط سرپرست خود مجبور به ازدواج با مردان مسن‌تر دچار معلولیت‌های ذهنی شوند.^۳

در فضای عمومی، موارد تجاوز به عنف کمتر و آشکارا مورد بحث قرار می‌گیرد، زیرا قربانیان وحشت دارند که در صورت افشای تجاوز علیه خود، در معرض قضاوت منفی افراد جامعه قرار گیرند. به همین دلیل اطلاعات جامعی در خصوص تجاوز به عنف وجود ندارد.^۴

اغلب کارگران زن خارجی در عربستان سعودی به‌عنوان خدمتکار و برخی نیز در زمینه پرستاری کار می‌کنند. در حالی که اکثر کارگران مهاجر داوطلبانه به عربستان می‌روند، برخی از آنها به صورت قاچاق و با هدف کار اجباری و استثمار جنسی به عربستان برده می‌شوند. به محض ورود به عربستان، پاسپورت و اجازه اقامت مهاجران گرفته می‌شود که به همین دلیل بعضی از آنها شرایط بردگی پیدا می‌کنند.^۵

کارگران خانگی کمتر از یک‌چهارم نیروی کار مهاجر را تشکیل می‌دهند. هیچ قانونی در عربستان حداقل دستمزد را برای کارگران تضمین نمی‌کند. کارگران محلی نیز مانند دیگر کارگران مهاجر، اغلب برای دریافت دستمزد با تأخیر یا انکار روبه‌رو می‌شوند که البته کارفرمایان آنها مشمول جریمه و به مدت یک‌سال از استخدام کارگران محروم می‌شوند. کارگران خانگی زن بیشتر در معرض سوءاستفاده‌اند. براساس اطلاعات به‌دست‌آمده از یکی از سفارتخانه‌های کشورهای فرستنده کارگر، که مبتنی بر اطلاعات به‌دست‌آمده از خدمتکاران فراری است، حاکی است که از ژوئن ۲۰۰۷ تا فوریه ۲۰۰۸، علت فرار آنها به شرح زیر بوده است؛ ۲۷ درصد به دلیل پرداخت نکردن حقوق و دستمزد، ۱۵ درصد آزار و اذیت، ۱۱ درصد بیماری نامناسب برای کار، ۸ درصد کار زیاد، ۷ درصد سوءاستفاده فیزیکی، ۷ درصد محرومیت از غذا، ۶ درصد سوءاستفاده جنسی، ۵ درصد بیش از دو سال

1. *Ibid*, Paras.40-43.

2. *Ibid*, Para.44.

3. *Ibid*, Para.50.

4. *Ibid*, Paras.45-47.

5. *Ibid*, Paras.56.57.

نگه داشته شده‌اند، ۵ درصد محروم از اقامت، ۴ درصد دلتنگی برای خانواده و ۵ درصد به دلایل دیگر.^۱

در همین زمینه اخیراً اقدام‌های بسیاری برای مقابله با خشونت علیه زنان انجام شده است. یکی از این اقدام‌ها شکل‌گیری یک برنامه ملی برای ایمنی خانواده^۲ است که امور بهداشت گارد ملی^۳ با هدف پیشگیری از خشونت با آموزش، آگاه‌کردن و ارائه خدمات به قربانیان آن را مدیریت می‌کند. از زمان شروع برنامه ملی با هدف ایمنی خانواده، برای مددکاران اجتماعی، پلیس، کارشناسان پزشک قانونی و روانپزشکان برنامه‌های آموزشی در خصوص سوءاستفاده از کودکان ترتیب داده شده است.^۴ سازمان‌های خیریه، نیز برای قربانیان خشونت خدماتی ارائه می‌کنند که اغلب خانواده سلطنتی آنها را اداره می‌کنند. مؤسسات خیریه، برنامه‌هایی برای توانمندسازی زنان دارند، مانند دوره‌های آموزشی سوادآموزی یا آموزش حرفه‌ای، افزایش آگاهی برای پیشگیری از خشونت خانگی و برقراری ارتباط با مقام‌های مربوط برای حل مشکلات افراد (مانند حمایت از زنان برای طرح شکایت در دادگاه).^۵

اصلاحات قضایی اعمال شده در سال ۲۰۰۷، تا حدی دسترسی زنان به عدالت را فراهم کرد، از جمله مهم‌ترین این اصلاحات تشکیل دادگاه‌هایی برای رسیدگی به مسائل مربوط به خانواده بود. همچنین در سال ۲۰۰۸، برنامه‌ای برای اجرای توصیه‌های کمیته رفع تبعیض علیه زنان، با تأسیس بخش زنان در دادگاه‌ها و دفاتر اسناد رسمی تصویب شد.^۶

۴. حقوق بشر مهاجران

آقای جورج جی بوستامانته^۷ گزارشگر ویژه مهاجران، در گزارش‌های خود متعددی از نقض حقوق مهاجران در عربستان سعودی را برشمرده است. در این زمینه، گزارشگر ویژه بر موارد زیر تأکید خاص کرده است: ناپدید شدن اجباری مهاجران، شکنجه و رفتارهای غیرانسانی و تحقیرآمیز علیه مهاجران، بازداشت‌های خودسرانه، استثمار کارگران مهاجر و فقدان دسترسی آنها به اتحادیه‌های صنفی.

گزارشگر ویژه مهاجران در ۱۹ اوت ۲۰۱۰ نامه‌ای به دولت عربستان فرستاد و بیان کرد که

1. *Ibid*, Paras.58.59.

2. National Programme for Family Safety (NPFS)

3. National Guard Health Affairs

4. *Ibid*, Paras.66-69.

5. *Ibid*, Para.72.

6. *Ibid*, Para.73.

7. Jorge G. Bustamante

اطلاعات دریافتی نشان‌دهنده یک الگوی بهره‌کشی/ استثمار گسترده از کارگران مهاجر در پادشاهی عربستان سعودی است؛ در این نامه گزارشگر ویژه به مواردی همچون نپرداختن دستمزد، مصادره گذرنامه، فقدان آزادی کارگران برای شرکت در جنبش‌ها و دسترسی محدود کارگران به مراقبت‌های پزشکی تأکید می‌کند. سیستم "کفالت"، که مجوز اقامت کارگران را به کارفرمایان خود مربوط می‌کند، یکی از علل ریشه‌ای این سوءاستفاده‌ها است. علاوه بر این، دادگاه‌های کار بسیار کند و پرهزینه‌اند، به گونه‌ای که احقاق حق برای کارگران با درآمد کم، عملاً امکان‌ناپذیر است.^۱

گزارشگر ویژه در این نامه از دولت عربستان سعودی درخواست کرد که ملاحظات خود را درخصوص چارچوب‌های قانونی حمایت از کارگران مهاجر در مقابل سوءاستفاده‌ها برای او بفرستد از جمله نپرداختن دستمزد، مصادره گذرنامه، تجدیدنکردن اجازه اقامت و جزئیات مربوط به چگونگی تلاش‌های دولت عربستان درخصوص پیگرد قانونی کارفرمایانی که از کارگران سوءاستفاده می‌کنند. دولت عربستان در پاسخ به این درخواست توضیحاتی را ارائه کرد که بخش‌هایی از آن بدین صورت است:^۲

اولاً حقوق کارگران در قانون کار عربستان تضمین شده است. ماده ۶۱ قانون کار تصریح می‌کند، "کارفرما نباید یک کار اجباری را به کارگر تحمیل کند و نباید از پرداخت همه یا بخشی از دستمزد او خودداری کند". کارفرما باید کمک‌های درمانی را برای کارگران فراهم کند و باید از هر سخن یا انجام هر عملی که شأن و منزلت یا دین او را خدشه‌دار می‌کند، خودداری کند. کارفرما باید بدون کسر حقوق کارگران، به آنها اجازه دهد که یک زمان کافی کار کنند و از باقی وقت خود به دلخواه استفاده کنند بدون آن‌که به کارشان آسیب وارد شود.^۳

ثانیاً ماده ۹۰ قانون کار تأکید می‌کند که دستمزد کارگران باید با توجه به حق او و براساس ساعات و اندازه کاری که انجام داده در محل کار و به پول رسمی کشور عربستان پرداخت شود. همچنین دستمزد کارگران باید ماهانه یک‌بار پرداخت شود. بند ۱ از ماده ۴۰ قانون کار مقرر می‌کند که کارفرما باید همه هزینه‌های مربوط به استخدام کارگران غیرعربستانی را بپذیرد، از جمله هزینه‌های صدور و تمدید اجازه اقامت و کار و هرگونه جریمه برای تأخیر آن، هزینه‌های مربوط به تغییر شغل، خروج و بازگشت و هزینه‌های رفت‌وبرگشت کارگر به کشور خود. این موارد می‌بایست در قراردادی بین دوطرف تصریح و امضا شود و در صورتی که یکی از دو طرف

1. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Jorge Bustamante. Addendum: Communications to and from Governments*, UN Doc, A/HRC/17/33/Add.1, 17 May 2011, Para.280.

2. *Ibid*, Para.296.

3. *Ibid*, Paras.297-299.

مفاد آن را نقض کرد، طرف دیگر حق طرح دعوا و رسیدگی به حقوق خود را دارد.^۱ ثالثاً در ارتباط با رسیدگی دادگاه کار به شکایات، براساس اصل بی‌طرفی، استقلال و شیوه‌های کارآمد و مؤثر، بدون در نظر گرفتن تابعیت و ملیت مدعی. دولت عربستان به این نکته اشاره می‌کند که در وظایف مقرر قضایی، کمیسیون حل‌وفصل اختلاف‌های کاری مستقل از وزارت کار در زمینه حل‌وفصل اختلاف‌ها عمل می‌کند و تا زمانی که قوه قضائیه نهادی مستقل است هیچ‌کس مجاز به دخالت در این زمینه نیست. در این زمینه ماده ۴۶ قانون اساسی تصریح می‌کند که قوه قضائیه باید نهادی مستقل باشد و در اجرای عدالت، قضات نباید جز شریعت اسلامی به هیچ قانون یا قدرت دیگری پایبند باشند. قانون اساسی عربستان برگرفته از شریعت اسلامی است، که حداقل تضمین‌های دادرسی را دارد و براساس اصل بی‌طرفی و بدون هیچ تبعیضی همه را در قبال قانون برابر می‌داند.^۲

رابعاً وزارت کار وظیفه و مسئولیت اطلاع‌رسانی به کارگران را دارد. قانون کار و آیین‌نامه‌های زیادی در این زمینه به زبان‌های مختلف نوشته شده و در سایت وزارت کار گذاشته شده است که رجوع به این سایت آسان‌ترین راه برای دسترسی به این قوانین و اطلاع کارگران از حقوق و تعهدات خود است. همچنین نسخه‌های چاپی آن رایگان در بخش‌هایی از پادشاهی، مکان‌های ورودی مهاجران به داخل کشور مانند فرودگاه‌ها، بنادر و همچنین در سفارت‌خانه‌ها وجود دارد.^۳

۵. ناپدید شدن اجباری

از زمان تأسیس گروه کاری ناپدید شدن اجباری یا غیرارادی یعنی ۲۰۱۴-۱۹۸۰ میلادی، مجموعاً ۱۳ نمونه از ناپدید شدن اجباری افراد در عربستان گزارش شده است که از این میان وضعیت ۵ نفر مشخص شده (۲ نفر آزادند و ۳ نفر در زندان به سر می‌برند)، درباره ۲ نفر رسیدگی به پرونده متوقف شده و وضعیت ۶ نفر دیگر کماکان نامشخص است.^۴

۶. وضعیت مدافعان حقوق بشر

خانم مارگارت سکاگیا^۵ گزارشگر ویژه وضعیت مدافعان حقوق بشر، در گزارش‌های خود در سال‌های ۲۰۱۴-۲۰۰۸ میلادی در موارد متعددی به وضعیت مدافعان حقوق بشر در عربستان

1. *Ibid*, Paras.300.301.

2. *Ibid*, Paras.302.303.

3. *Ibid*, Paras.304.305.

4. Human Rights Council, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, UN Doc, A/HRC/27/49, 4 August 2014, P.31.

5. Margaret Sekaggya

سعودی اشاره کرده است. بیشتر موضوعاتی که گزارشگر ویژه آنها را موجب نگرانی می‌داند عبارتند از: ندادن مجوز برای تظاهرات و گردهمایی به مدافعان حقوق بشر، نبود آزادی بیان، تهدید و ارباب و شکنجه نسبت به مدافعان حقوق بشر، زندان انفرادی و ارائه ندادن خدمات پزشکی به بازداشت‌شدگان، ممنوعیت سفر برای مدافعان حقوق بشر، عدم ثبت انجمن‌های حقوق بشری.^۱

۷. شکنجه و سایر رفتارهای بی‌رحمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز

گزارشگر ویژه درخصوص شکنجه و سایر رفتارهای بی‌رحمانه، غیرانسانی یا تحقیرآمیز، در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۰۴ میلادی آقای مانفرد نواک^۲ و از سال ۲۰۱۰ تاکنون آقای خوان ای مندز^۳ بوده است.^۴

آقای نواک در گزارش سال ۲۰۱۰ خود موارد دستگیری و شکنجه افراد در عربستان سعودی در آن سال را ۲۸ نفر گزارش کرده است که از میان آنها ۱۶ نفر عراقی، ۱ نفر سوری، ۱۰ شهروند عربستانی و ۱ شهروند قطری بوده‌اند. براساس اطلاعات به دست آمده، این افراد به دلایل مختلف از جمله قاچاق مواد مخدر، اعتراض‌های حقوق بشری یا به دلایل نامعلوم دستگیر شده و در بازجویی‌ها شکنجه، تهدید و آزار و اذیت شده‌اند. در مقابل این اتهامات، دولت عربستان سعودی در برخی موارد از خود دفاع کرده و اتهامات را نادرست دانسته است.^۵ آقای مندز، گزارشگر ویژه در گزارش سال ۲۰۱۱،^۶ ۲ نمونه، در گزارش سال ۲۰۱۳^۷ ۶ نمونه و در گزارش سال ۲۰۱۵،^۸ ۱۹ نمونه شکنجه، رفتار غیرانسانی و تحقیرآمیز را گزارش

1. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders, Margaret Sekaggya. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/13/22/Add.1, 24 February 2010, Paras.1971-1975.
2. Manfred Nowak
3. Juan E. Méndez
4. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Manfred Nowak. Addendum: Summary of information, including individual cases, transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/13/39/Add.1, 25 February 2010, Para.225.
5. *Ibid*, Paras.225-230.
6. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum: Summary of information, including individual cases, transmitted to Governments and replies received*. UN Doc, A/HRC/16/52/Add.1, 1 March 2011, Paras.186.187.
7. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum :Observations on communications transmitted to Governments and replies received*. UN Doc, A/HRC/22/53/Add.4, 12 March 2013, Paras.116-121.
8. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum*

کرده است.

وی همچنین توجه عربستان را به بند ۸ قطعنامه ۱۶/۲۳ شورای حقوق بشر (۱۲ آوریل ۲۰۱۱) معطوف می‌کند که براساس آن بازداشت‌های طولانی‌مدت و بدون ملاقات در انفرادی یا در مکان‌های مخفی ممکن است ارتکاب رفتارهایی همچون شکنجه، مجازات‌های بی‌رحمانه، غیرانسانی یا اهانت‌آمیز را تسهیل کند و تبعاتی جبران‌ناپذیر داشته باشد. همچنین گزارشگر ویژه از دولت عربستان خواستار رسیدگی به وضعیت سلامت زندانیان و تحقیق برای شناسایی عاملان شکنجه و مجازات آنها و جبران خسارت کامل از قربانیان و بازداشت‌نکردن افراد در زندان‌های انفرادی شد.^۱

۸. آزادی اندیشه و بیان

گزارشگر ویژه در زمینه آزادی اندیشه و بیان آقای فرانک لارو^۲ در گزارش سال ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ خود موارد متعددی از نقض حق آزادی بیان و اندیشه در عربستان را بیان می‌کند. وی تصریح می‌کند که تعداد زیادی به دلیل ابراز عقیده خود در معرض بازداشت و شکنجه قرار گرفته‌اند. در اینجا بدون پرداختن به جزئیات موارد یادشده، فقط رئوس موضوعاتی را که گزارشگر ویژه به آنها اشاره کرده است برمی‌شماریم:

- _ عدم اجازه تظاهرات مسالمت‌آمیز (خصوصاً برای مدافعان حقوق بشر)؛
- _ عدم آزادی بیان دیدگاه‌ها درخصوص اوضاع سیاسی و اجتماعی کشور در رسانه‌های جمعی مانند تلویزیون یا روزنامه‌ها؛
- _ عدم آزادی برای درخواست اصلاحات سیاسی؛
- _ عدم آزادی در زمینه درخواست برای شکل‌گیری سازمان‌های حقوق بشری (مانند فقدان اجازه ثبت برای انجمن کار در عربستان که وظیفه حمایت از حقوق کارگران را داشت)؛
- _ عدم اجازه ابراز حمایت از اصلاحات دموکراتیک یا آزادی بازداشت‌شدگان؛
- _ عدم اجازه فعالیت‌های مسالمت‌آمیز و مشروع برای دفاع از حقوق بشر؛
- _ سوءاستفاده از آزادی بیان از طریق اجازه به مقام‌های کشوری برای توهین و تحریک علیه اقلیت‌های مذهبی به‌خصوص شیعیان (مانند سخنرانی امام جمعه مسجد ریاض علیه

:Observations on communications transmitted to Governments and replies received. UN Doc, A/HRC/28/68/Add.1, 5 March 2015, Paras. 458-476.

1. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum :Observations on communications transmitted to Governments and replies received,* A/HRC/19/61/Add.4, 29 February 2012, Paras.137.138.

2. Frank La Rue

شیعیان که آنها را کافر و وابسته به ایران خواند و بیان کرد که همه شیعیان باید از بین بروند، از جمله شیعیان عربستانی؛

_ عدم اجازه بحث و آزادی بیان درباره نظام حکومتی؛

_ عدم امکان تشکیل و فعالیت آزادانه احزاب؛

_ عدم اجازه بیان دیدگاهها و تظاهرات به اقلیتها به خصوص شیعیان (مانند تظاهرات

مارس ۲۰۱۱ شیعیان در شهرستان قطیف، که با هدف محکوم کردن بازداشت‌های طولانی مدت و بدون محاکمه اعضای اقلیت شیعه و دستگیری ۲۴ نفر از آنها انجام شد).^۱

گزارشگر ویژه با توجه به محدودیت‌های گفته شده در بالا، نگرانی خود را از عدم آزادی اندیشه و بیان در عربستان سعودی ابراز کرد و از دولت عربستان خواستار تضمین فضایی امن برای ابراز دیدگاه‌های افراد شد تا آنها آزادانه و بدون ترس از آزار و اذیت، امکان بیان اندیشه خود را داشته باشند.^۲

نتیجه گیری

در مباحث پیش دیدیم که شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد چگونه با مسئله وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی برخورد کرده است. از آنچه که گذشت روشن می‌شود که هم دولت‌های عضو شورا در چارچوب نظام بررسی دوره‌ای جهانی و هم گزارشگران ویژه در گزارش‌های خود مراتب نگرانی خود از وضعیت حقوق بشر در عربستان را ابراز کرده‌اند. همچنین این نگرانی دامنه گسترده‌ای از موضوعات حقوق بشری به ویژه موضوعات مربوط به حقوق مدنی و سیاسی را دربرمی‌گیرد.

با وجود نگرانی‌های ابراز شده از سوی شورا، چه در بررسی دوره‌ای جهانی و چه در گزارش‌های گزارشگران ویژه، عربستان در سال ۲۰۱۳ برای یک دوره سه‌ساله به عضویت شورای حقوق بشر انتخاب شد. انتخاب عربستان به عضویت شورا مبین این واقعیت است که انتخاب یک کشور به عضویت در شورا ممکن است با سابقه حقوق بشری آن کشور ارتباط نداشته و بازتاب‌دهنده وضعیت حقوق بشر در کشور مدنظر نیز نباشد. از آنجا که اعضای شورا از سوی مجمع عمومی سازمان ملل انتخاب می‌شوند، تعاملات میان دولت‌ها و روابط قدرت در

1. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/14/23/Add.1, 1 June 2010, Paras.2071-2092.

2. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/17/27/Add.1, 27 May 2011, Paras.1978-2007.

زمینه بین‌المللی ممکن است نقش مؤثری در انتخاب اعضا ایفا کند. در همین زمینه، در مورد پاره‌ای از کشورها، شورا گزارشگر ویژه (کشوری) مشخص کرده است. اکنون برای ۱۴ کشور و در گذشته نیز برای تعدادی دیگر از کشورها، گزارشگر ویژه وجود داشته است؛ اما با وجود اسناد و گزارش‌های منتشرشده از سوی خود نهادهای ملل متحد در خصوص وضعیت حقوق بشر در عربستان سعودی تاکنون برای این کشور، گزارشگر ویژه منصوب نشده است. شاید علت تعیین نشدن گزارشگر ویژه برای عربستان این بوده است که دولت‌ها تمایلی به قراردادن این موضوع در دستور کار شورا نداشته‌اند.

در نظام حمایت از حقوق بشر سازمان ملل متحد به جز نهادهای مبتنی بر منشور، و در رأس آن شورای حقوق بشر، نهادهای مبتنی بر معاهده نیز وجود دارند که در این موضوع ممکن است بسیار بااهمیت باشند. عربستان تاکنون به دو معاهده بنیادین حقوق بشر یعنی "میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی" و "میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی" نپیوسته است؛ لذا از حیطة نظارت نهادهای نظارتی مربوطه، یعنی کمیته حقوق بشر و کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خارج است. همین وضعیت درباره "کنوانسیون حمایت از حقوق کلیه کارگران مهاجر و اعضاء خانواده آنها" و "کنوانسیون حمایت از کلیه افراد در مقابل ناپدید شدن اجباری" و کمیته نظارتی آنها نیز وجود دارد. در خصوص "کنوانسیون محو کلیه اشکال تبعیض علیه زنان" و "کنوانسیون حقوق کودک" نیز عربستان سعودی آنها را با شرط پذیرفته است. همان‌گونه که بسیاری از دولت‌ها و گزارشگران ویژه تأکید کرده‌اند، پیوستن عربستان به معاهدات یادشده و قرارگرفتن در سیستم نظارتی آنها ممکن است نقش مؤثری در تضمین حقوق بشر در این کشور داشته باشد.

منابع

الف) فارسی

۱. خرازی، فردین، "بررسی تطبیقی گزارش‌های دوره‌ای عربستان سعودی و کانادا در شورای حقوق بشر"، پژوهشنامه روابط بین‌الملل، شماره ۴۴، بهمن ۱۳۸۸.

ب) منابع انگلیسی

2. General Assembly, *Resolution Adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/60/L.48)]. 60/251. Human Rights Council, UN Doc, A/RES/60/251, 3 April 2006.*
3. Human Rights Council, *Report of the Working on the Universal Periodic Review -Saudi Arabia, UN Doc, A/HRC/11/23, 4 March 2009.*

4. Human Rights Council, *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review-Saudi Arabia. Addendum:Views on conclusions and/or recommendations, voluntary commitments and replies presented by the State under review*, UN Doc, A/HRC/11/23/Add.1, 9 June 2009.
5. Human Rights Council, *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review-Saudi Arabia*, UN Doc, A/HRC/25/3, 26 December 2013.
6. Human Rights Council, *Report of the Working Group on Arbitrary Detention. Addendum:Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention-Chair-Rapporteur: El Hadji Malick Sow*, UN Doc, A/HRC/16/47/Add.1, 2 March 2011.
7. Human Rights Council, *Report of the Working Group on Arbitrary Detention. Addendum .Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention*, UN Doc, A/HRC/22/44/ADD.1, 18 December 2012.
8. Human Rights Council, *Report of the Working Group on Arbitrary Detention. Addendum:Opinions adopted by the Working Group on Arbitrary Detention at its sixty-sixth, sixty-seventh and sixty-eighth sessions*, UN Doc, A/HRC/27/48/Add.1, 25 June 2014.
9. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir.Addendum:Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/7/10/Add.1, 28 February 2008.
10. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Asma Jahangir.Addendum:SUMMARY OF CASES TRANSMITTED TO GOVERNMENTS AND REPLIES RECEIVED*, UN Doc, A/HRC/10/8/Add.1, 16 February 2009.
11. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on freedom of religion or belief, Heiner Bielefeldt. Addendum:Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/16/53/Add.1, 14 February 2011.
12. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences, Yakin Ertürk. Addendum: Mission to Saudi Arabia*, UN Doc, A/HRC/11/6/Add.3, 14 April 2009.
13. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Jorge Bustamante. Addendum:Communications to and from Governments*, UN Doc, A/HRC/17/33/Add.1, 17 May 2011.
14. Human Rights Council, *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*, UN Doc, A/HRC/27/49, 2 August 2014.
15. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the situation of human rights defenders, Margaret Sekaggya. Addendum:Summary of cases transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/13/22/Add.1, 24 February 2010.
16. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Manfred Nowak. Addendum:Summary of information, including individual cases, transmitted to Governments and replies received*, UN Doc, A/HRC/13/39/Add.1, 25 February 2010.
17. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez.*

- Addendum: Summary of information, including individual cases, transmitted to Governments and replies received.* UN Doc, A/HRC/16/52/Add.1, 1 March 2011.
18. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum :Observations on communications transmitted to Governments and replies received.* UN Doc, A/HRC/22/53/Add.4, 12 March 2013.
19. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum :Observations on communications transmitted to Governments and replies received.* UN Doc, A/HRC/28/68/Add.1, 5 March 2015.
20. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on torture and other cruel, inhuman or degrading treatment or punishment, Juan E. Méndez. Addendum :Observations on communications transmitted to Governments and replies received,* A/HRC/19/61/Add.4, 29 February 2012.
21. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received,* UN Doc, A/HRC/14/23/Add.1, 1 June 2010.
22. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, Frank La Rue. Addendum: Summary of cases transmitted to Governments and replies received,* UN Doc, A/HRC/17/27/Add.1, 27 May 2011.
23. Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on extrajudicial, summary or arbitrary executions, Christof Heyns . Addendum: Observations on communications transmitted to Governments and replies received,* UN Doc, A/HRC/20/22/Add.4, 18 June 2012.
24. Universal Periodic Review Second Cycle - Saudi Arabia.at.
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/SASession17.aspx>. Calendar of reviews for the 2nd cycle (2012 to 2016)
25. Special Procedures of the Human Rights Council.at.
<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Introduction.aspx>

ج. منابع عربی

٢٦. مجلس حقوق الإنسان، تقرير الفريق العامل المعنى بالاستعراض الدوري الشامل-المملكة العربية السعودية، إضافة: آراء بشأن الاستنتاجات وأو التوصيات والالتزامات الطوعية والردود المقدمة من الدولة موضوع الاستعراض، وثيقة الأمم المتحدة، A/HRC/25/3/Add.1، 28

February 2014